

יעל הלוי-וייז

הדמיון הרב-ממדי של א"ב יהושע

תרגום מאנגלית

יוסי מילוא

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

8	רשימת המפות
9	מבוא
19	דברי תודה
23	פרק ראשון: רומנים על מצבה של ישראל
40	פרק שני: מיפוי תפיסת עולמו של יהושע
82	פרק שלישי: עמדת הצופה
106	פרק רביעי: ייעוד מקצועי
131	פרק חמישי: חגים
169	פרק שישי: שמות
190	פרק שביעי: אהבה תחת נטל ההיסטוריה
209	סוף דבר: שיחה בדיונית למחצה עם מחבר "מר מאני"
216	רשימת יצירותיו של א"ב יהושע
218	מחקרים נבחרים
223	מפתח שמות ומושגים

מבוא

פעם ביקש ממני א"ב יהושע ("בולי" ז"ל) להתלוות אליו ממשדר החוץ בירושלים, שנתן שם הרצאה, לתל אביב, שבה חיכתה לנו אשתו ליד בית מגוריהם אחרי ששילחה את הנכדים שבאו לארוחת ערב כדרכם מדי יום חמישי. כשהגענו ליעדנו פתחתי את דלת המונית ושאלתי את איקה ז"ל איך היא מסתדרת יפה כל כך עם עקשן גדול כמוהו. כל מי שהתיידד עם יהושע הכיר את העקשנות הזאת, אבל כמעט תמיד היה התסכול מעורב בהכרת טובה על נכונותו החמימה, הארצית, להתחבר ולהסביר. יהושע אולי הרגיש בעקשנות שבה דבק ברעיון – כל רעיון על שאלת היהודים בגלגוליה המרובים שכבש את דעתו באותו רגע – ועם זה היה מוכן תמיד לדון בו. ספר זה, במובן מסוים, מהווה המשך לדיונים האלה.

כשפגשתי אותו לראשונה הייתי דוקטורנטית לספרות משווה באוניברסיטת פרינסטון, והוא בא לשם כדי ללמד ספרות עברית בשנת שבתון מעיסוקי ההוראה הרגילים שלו באוניברסיטת חיפה. התעניינתי באותו הזמן בדמויות ספרותיות שמתווכחות ביניהן איך לספר סיפור בדיוני שמשקף את גישותיהן התרבותיות והאסתטיות כלפי האמת והדמיון. החלטתי לצרף את "מר מאני" של יהושע לצד דוגמאות מסרוונטס, דיקנס, אוסטן וסופרים קאנוניים אחרים; מאז ואילך נערמו על שולחני כמה וכמה היבטים של עבודתו הספרותית של יהושע, שפיתו אותי להמשיך ולהעמיק לתוך עולם הספרות העברית, הן העתיקה והן המודרנית. התעסקתי בתרבויות ספרותיות כגון הספרות האנגלית והספרדית, שמן הבחינה הטכנית צעירות יותר מן המסורת העברית אבל זכו לטיפול מחקרי עקיב יותר בעידן המודרני, תורמת גם היא לאופן שאני ניגשת אל יצירתו של יהושע.

בעיקרו של דבר, הספר הזה מציע ניתוח של הטכניקות והדפוסים החוזרים ונשנים ביצירתו של יהושע. לשם כך כל פרק עוסק בגישה פרשנית שונה: בפרק שני, למשל, ניעזר במפות כדי להמחיש את תפיסת עולמו של יהושע ביחס להיבטים הגאופוליטיים של ספריו; פרק שלישי הוא ניתוח כרונוטופי של עמדת

הצופה ברחבי יצירתו; פרק שישי מתחקה על הרמזים שמאחורי השמות שהוא בוחר לגיבוריו; ואחרית הדבר היא שיחה – דמיונית למחצה – על זהות יהודית עם מחבר "מר מאני".

מה שמאחד את כל פרקי הספר הוא קריאה להערכה שיטתית יותר של דמיונו המתוחכם של יהושע. אומנם לאורך יצירתו יהושע משתמש בטכניקות ספרותיות שלמד בעיקר מעגנון ומפוקנר, מורכבותו רבת הרבדים והמוקדים נובעת ממחויבותו להבהיר באופן אישי ומיוחד את מצבה של ישראל כפי שהוא תפס אותה בזמן שכתב כל אחת ואחת מיצירותיו. סגנונו של יהושע מתאפיין גם בהומור דק ומהנה; אבל בהתאם למסורת הרומן בשיאו, הוא נעזר בהומור כדי לפתות את הקוראים להתרכז ביתר שאת במה שנחשב בעיניו לדילמות הדוחקות ביותר שהעמיד לפניו המצב הלאומי. נטייתו של יהושע לבנות את הנרטיבים שלו על גבי שכבות מרובות של משמעות היא אפוא תוצאה של תשוקתו לנתח ניתוח פסיכולוגי את המורכבויות המוסריות והמעשיות שעמדו מול האתגרים הפוליטיים והחברתיים שהדאיגו אותו מאוד.

כדי להבין היטב את הרומנים של יהושע ראוי לקרוא אותם לפחות בארבעה רובדי משמעות בעת ובעונה אחת: פסיכולוגי, חברתי, היסטורי והיסטוריוסופי. קודם כול מופיעים לעיני הקורא הקשיים הפסיכולוגיים של גיבוריו, שנרקמים במסגרת תוססת של מתחים חברתיים ופוליטיים. הקשיים הפסיכולוגיים של גיבוריו רוויים בהיבטים אתניים, דתיים ולאומיים שמסבכים במידה רבה את האינטראקציות בין הדמויות, המתקיימות על פי רוב בתוך מסגרת משפחתית מורחבת ובמקומות עבודתם. נוסף על כך, רובד מרכזי ברומנים של יהושע נרקם באמצעות ההשוואות שהוא עורך בין החיים הישראליים בהווה ובין תרחישים היסטוריים שבאמצעותם הוא מעמיד בפרספקטיבה את החיים הישראליים בימיו. ולבסוף, עיסוק אינטנסיבי בזהות היהודית מעוצב בשיח היסטוריוסופי שראשיתו עוד בימי קדם, ומעורבות בו תאולוגיה עם אגדה ועם היסטוריה של ממש בתסבוכת שיהושע מנסה להתיר.

* * *

אברהם יהושע חגג את הבר-מצווה שלו בירושלים בחורף 1949, בימים שהסכמי שביתת הנשק בין מדינת ישראל הצעירה ובין שכנותיה הערביות הלכו והתגבשו. בשנתיים שלפני כן פקדו את העיר – שחמישה דורות של משפחת

יהושע התגוררו בה – קרבות, הפגזות, עוצר ומצור. יהושע חווה אפוא בגיל שבו רשמים נחקקים עמוק את המאבק הלאומי המר להישרדות ולעצמאות. ואף על פי כן ראוי לציין שהוא מיעט לדבר ולכתוב על התקופה הזאת במישרין, אלא עשה זאת על ידי רשמים חלופיים ברחבי האתוס והיצירה שלו, מפני שזיהה את הקמת המדינה עם דור קודם של סופרים בארץ ועם אלמנטים אוטוביוגרפיים שעניינו אותו הרבה פחות מיצירתיות מתוחכמת, חופשייה מנוסטלגיה.

ובכל זאת, בדומה לגיבורו יוסף מאני בן משה, שגודל בירושלים בשלהי המאה הי"ט, ילדותו ונעורו של יהושע בירושלים בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים נעו בין בית הוריו לבית הספר האשכנזי החילוני שהוריו בחרו לו והסביבה הדתית של סבו מצד אביו, רב ירושלמי שעמד בשעתו בראש בית הדין הרבני הספרדי. כמו יוסף מאני, גם יוצרו הקדיש את חייו להגדרת זהותו הלאומית ביחס לצרכים ולציפיות של דמויות יהודיות ואחרות, על פני גבולות גמישים וחדירים למדי.

בהיותו בן שתיים עשרה נאלץ יוסף מאני של יהושע לבתק את חבל הטבור של תינוק שנולד כאשר אביו של יוסף, רופא נשים ספרדי בעל חזון ציוני, החליט לרדוף אחרי שני יהודים מפולין בתקווה לשכנעם להישאר בירושלים – ונטש את בנו לברו עם יולדת. גם יהושע חווה לידה בגיל הזה – לידתה של מדינת ישראל – וחלק ממנו התקומם במרירות על כך שנאלץ לקבל אחריות על חבל הטבור שמקשר את ישראל עם גישות גלותיות ותאוקרטיות, שיהושע אכן תופס כחלק בלתי נפרד מישותו של עם ישראל – ואפילו רואה בהן מקור להעשרה – אבל בה בעת גם מזהה אותן כגורמים שמעכבים את התפתחותה של זהות ישראלית יצירתית, מוסרית ומעשית יותר. כפי שהראה יהושע לאורך יצירותיו הספרותיות וגם הכריז בהרצאותיו הפומביות, מסוכן לעקור ברשלנות מתוך החיים היהודיים הקשרים תרבותיים ישנים שכן הדבר מסכן את ערכי הליבה של העם ואולי אפילו את קיומה של המדינה. יהושע האתאיסט המושבע נעזר אפוא בכל אמצעי שבהישג ידו כדי לנתח את קשריהם של עם ישראל ושל עמים אחרים אל מסורותיהם, ובתוך כך הוא אף מייחד תשומת לב רבה להלכי הנפש של יהודים ופלסטינים חילונים שאת התנהגותם הוא בוחן, אם כי באופן די סלקטיבי, אל מול בעלי מורשות אחרות: אפריקאית, הודית, יוונית, יפנית וכדומה.